

*Vladimir Stipetić**

**“EUGEN KVATERNIK: HRVATSKI GLAVNIČAR I
VLADIMIR VESELICA: EKONOMSKI OGLEDI
I POGLEDI EUGENA KVATERNIKA”**

**(Izdanje: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Dom i svijet;
Hrvatsko društvo ekonomista i Inženjerski biro Zagreb;
Zagreb 2005., str. XIV+218.)**

**Riječ na promociji knjige održanoj 6. veljače 2006.
na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu****

Dopustite da vas kao prvo podsjetim na biografske podatke o Eugenu Kvaterniku. Rođen je godine 1825. u Zagrebu, gimnaziju je polazio u Zagrebu i na Rijeci, najprije studira filozofiju u Zagrebu, potom dvije godine teologiju (u Senju i Zagrebu), da bi završio pravo i pedagogiju u Pešti godine 1848. Od gimnazijskih dana prijateljuje s Antom Starčevićem s kojim dijeli iste patriotske osjećaje i potom osniva stranku prava. Godine 1848. član je izaslanstva koje nosi u Beč zahtjeve hrvatskoga naroda. Djeluje u Banskom Vijeću 1849.-51., da bi od 1851. bio odvjetnik u Brodu na Kupi. Zbog sukoba sa činovništvom za vrijeme apsolutizma vlasti mu oduzimaju pravo na odvjetništvo. Odlazi u emigraciju: prvo je 1858.-59. u Rusiji, potom je u Francuskoj (1859.-60.), godine 1861. vraća se u Hrvatsku i

* V. Stipetić, akademik HAZU, profesor emeritus Ekonomskog fakulteta u Zagrebu

** Objavljujući ove radove u rubrici “Posebni prilog”, redakcija želi svratiti pozornost na dvije činjenice: prva je činjenica ta, da je Vladimir Veselica (dugogodišnji predsjednik Hrvatskoga društva ekonomista) napisao briljantnu studiju o Eugenu Kvaterniku, velikanu naše ekonomske (i ne samo ekonomske) povijesti.

Druga je činjenica ta, da je Vladimir Stipetić bio idejni začetnik Biblioteke o istaknutim ekonomistima iz naše povijesti u okviru koje je objavljena i ova knjiga.

postaje član Sabora, gdje 18. lipnja drži veliki govor o odnosima Hrvatske prema Austriji i Mađarskoj. To je govor koji se smatra prvom deklaracijom pravaštva. Objavljuje 1861. i 1862. knjigu u dva dijela "*Politička razmatranja*". Godine 1864. posjećuje Italiju, gdje želi povezati talijanske revolucionare (Cavoura) s hrvatskim nacionalnim pokretom. Godine 1866. opet je protjeran iz Hrvatske. Živi u Italiji u teškim materijalnim prilikama. U Hrvatsku se vraća 1867., jer je na snazi opća amnestija. Objavljuje "*Istočno pitanje*" (1868.) i "*Rieč u sgodno vrijeme*" (1870.). 1871. predvodi ustanak graničara u Rakovici ali je nakon početnih uspjeha ustanka Kvaternik 11. listopada 1871. iz zasjede ubijen.

Bogat politički opus Eugena Kvaternika, koji ga je doveo i do podizanja revolucije, bio je u mnogo mahova analiziran. Malo je pozornosti, međutim, poklonjeno njegovu ekonomskom djelu, koje danas promoviramo. To sjajno djelo "*Hrvatski glavničar*", prvi je put objavljeno godine 1863, a ostalo je do današnjega dana gotovo posve zaboravljeno, i to ne samo u raspravama o životu i djelu Eugena Kvaternika,¹ već i među nama ekonomistima. Nepravедно – kako to pokazuje u svome eseju Vladimir Veselica. Tri su razloga zbog kojih je to djelo bilo toliko dugo zanemareno, sve dok ga Vladimir Veselica nije otkrio i prikazao u svoj njegovoj veličini i značenju.

Prvi je i vjerojatno najvažniji razlog to što je Eugen Kvaternik, živeći godinama u inozemstvu, mogao usporediti životne prilike u svojoj domovini s onima u inozemstvu. Oko njega u Hrvatskoj propadalo je sve - i ekonomska struktura s amorfnom mješavinom feudalnog mentaliteta na samrti i patrijarhalne zadruge; iščezavali su jedrenjaci i carska austrijska granica. S prodorom tuđinske ekonomske i industrijalne eksploatacije naziralo se doba, u kojem će uskoro više od pola milijuna hrvatskih beskućnika prijeći u američke rudnike; a Kvaternik u trenutku prodora stranoga novca i oružja, usred zaostalog seljačkoga ambijenta, bez gradova i vlastitog građanskog društva, u eri serije političkih poraza, ustaje braneći svoj san o Hrvatskoj, narodnoj i bogatoj, zasnovanoj na prirodnim bogatstvima ("koje nam je Bog dao").²

On piše: "Mi živimo vijek otmjeno materijalni: sve teži za većom udobnošću, bogatstvom i blagostanjem... Ali s nami Bogom darovanim darovima svatko se prije obogaćuje nego li mi sami... Dok se drugi tako oko nas obogaćuju, mi u tom obziru nazadujemo, jer vidljivo siromašimo (iznimke bo ne mijenjaju pravilo); niti smo dosad bili kadri – ugledavši se bar u primjer došljaka – osoviti se ili prenuti s

¹ Matica Hrvatska izdala je godine 1998. "*Izabrane političke spise*" E. Kvaternika. Među izabranim radovima nema "Hrvatskog glavničara", već je u prilogima objavljen samo pretisak naslovne stranice (str. 478). U inače izvrsnoj uvodnoj raspravi "*Hrvatski glavničar*" prisutan je samo s navodom Nehajeva, kako je u toj knjizi Kvaternik pokazao "jezičko-stilnu samodisciplinu i znanstveno-književnu jasnoću".

² Parafraziram misli M. Krleže o tome razdoblju. (1965.)

mrtvila, u koje duboko ugreznušmo;³ Korist u samoj Hrvatskoj ubiru tuđinci, tuži se Kvaternik: "stupili su na našu zemlju te zaplevši u svoje mreže sve podhvate i poduzeća, maste si brade, dok si domaći ljudi prazne svoje zube trijebe".⁴

Kvaternik je kritičar toga stanja, prije svega sa stajališta ekonomike narodnoga gospodarstva (kako se onda zvala ekonomika). Prve su mu riječi u njegovu "Glavničaru" vapaj za ekonomikom. Piše Kvaternik: "Ako je ikoji predmet il struka književnosti za hrvatskoga pisca posve neobrađena i već nego na ugaru ležeće polje, to je jamačno ono iz kojega bi s vremenom imalo niknuti *materialno* napriedovanje našega naroda i to na toliko neobrađeno: da je onomu, koji se odvaži *narodnju prtinu* u tom obziru probijati, neznaš s koje je strane mučnije započeti djelo..."⁵ To je doista bio težak poduhvat: Kvaternik nije poznavao daleke prethodnike ekonomske znanosti u nas, a francuski i njemački uzori s kojima se susreće, nisu prilagođeni hrvatskim prilikama. Kvaternik optužuje domaće "mrtvilo i ravnodušje prema materialnomu napredovanju" za nezavidne uvjete u kojima narod živi. U Hrvatskoj je tada devet desetina stanovništva živjelo od poljoprivrede; a njome se ozbiljno ne bave ni veleposjednici, ni imućni vlastelini. Odsutni sa svojih imanja, gospodarstvo im propada, a oni u gradu tjeraju "luksuz". I čime da ga namire, pita se Kvaternik? Ničim drugim nego "*viekovitim službovanjem*, prodajući tako slobodnu svoju volju", pa mnogi postaju "svestranim natražnjakom".⁶

To "beamterstvo" uzrokovano je po Kvaternikovu mišljenju, "neukošću, malodušjem i neokretnošću prometnom s jedne strane, a s druge pako nerad, a uslijed ovoga lastovanje i razsipnost upropašćuju na očigled mnoge naše ljude".. Tako "propada dan danas sreća pojedinih domaćih obitelji na korist tuđinacah, a nesreću domovine".⁷ Kvaternik je isticao da se samo afirmacijom "znanosti narodno-gospodarstvene", pozornim praćenjem njezina razvitka može hrvatski narod oteti tadašnjem siromaštvu. Kvaternik piše: "Providnost obasipala je zemaljski naš posjed svimi mogućimi darovi svojimi, dâ, mnogo obilnije nego gdjekoju drugu zemlju, koja nas danas u svemu, pa i u blagostanju nadmašuje; uz to nadarila je ona i narod naš bistrim umom; od nas dakle samih zavisi sad umjeti potisnuti tuđina od baštine naše, učiniti da budemo ne samo imenom, no i koristju gospodari zemlje svoje".⁸ Zato je prijeko potrebno "pojedincima i celomu društvu točno poznavati uzroke dizanja il padanja bogatstva i blagostanja državah: kako se to bogatstvo gubi il raste".⁹ To je prijeko potrebno i stoga što su "svi državljani dužni sudjelovati k

³ E. Kvaternik: "Hrvatski glavničar", str. 119.

⁴ E. Kvaternik: Ibid, str. 121.

⁵ E. Kvaternik: "Hrvatski glavničar", str. 119. (podcrtao E. K.)

⁶ Ibid., str. 120.

⁷ Ibid., str. 120-1.

⁸ Ibid., str. 129.

⁹ Ibid., str. 132.

promicanju narodnjega bogatstva".¹⁰ I naš ih Kvaternik podučava što valja činiti kad to ne rade oni, koji su za to plaćeni.

Takve ocjene hrvatske inteligencije i njezina nemara prema gospodarstvu bile su prvi razlog zbog kojeg je mnogo tih činovnika (u službi Austrije) željelo zaboraviti ocjene Kvaternika o njihovu ponašanju.

Drugi je uzrok stogodišnjega zaborava "*Hrvatskog glavničara*" Kvaternikov priklon seljaštvu, a ne feudalcima. Hrvatski sabor, u kojem su tada dominantni feudalcima, pred pritiskom seljačkih buna i nereda oklijeva s konačnim razrešenjem feudalnih odnosa.¹¹ Kvaternik izrijeком kaže da se "borba velikog posjeda pretvorila u *nenarodni pravac*.... Prvi uzrok tih nenarodnih pojava ima se tražiti u tom da se je najzmožniji dio velikoga posjeda nalazio u rukuh ne-Hrvatah"... drugi uzrok jest: budući da je borba velikih posjednikah bila upravljena da u "*posljedicah*" uništi maloposjednike (koje je do 1848. predstavljalo niže plemstvo, a poslije toga ljeta i seljačtvo) to jest *narod*; posve je dakle naravno da se je ta borba od strani boljarstva i u *protunarodnu* izvrgnuti morala". Uzrok takvom nenarodnom stavu vlastele bilo je propadanje njihovih gospodarstava nakon godine 1848. O tome je prije 70 godina lucidno pisao M. Ivšić¹²

"Oslobođenjem kmetstva izmijenio se međutim iz temelja gospodarski položaj vlastele. Seljak nije morao više dijeliti sa svojim gospodarom svoju žetvu i berbu; nije morao davati niti posluge u dvorcu. Otdad i nema zapravo više vlastele, nego običnih velikih posjednika ili latifundista – već prema površini njihova posjeda. Sada će taj posjednik morati plaćati za svoju zemljoradnju radnike čistom gotovinom. No nastaje pitanje: otkuda, kad se sve do tada nije mnogo brinuo za novac, osim ukoliko mu je potrebovao za sitne lične izdatke. Manjkalo je tome "vlasteliniu" tehničko vodstvo i za najprimitivnije gospodarenje, koje bi moralo biti odsad namijenjeno ne samo za lične potrebe nego poglavito za tržište.

¹⁰ Ibid., str. 133.

¹¹ Utjecajem revolucionarnih događaja u Europi godine 1848. godine dugo potiskivano seljaštvo spremalo se na bunu. Kossuth 15.III.1848. to osjeća i vapi: "Vrijeme leti, vrijeme je da predupredimo nemire" i traži da se donese Zakon o oslobođenju kmetova. Ugarski parlament osjeća dramatiku prilika, taj zakon priprema i donosi ga za samo tri dana (18.III.1848.). U novinama dalmatinsko-hrvatsko-slavonskim (30.III.1848.) nalazimo odjek tih događanja: "Zar možemo čekati da se kakav Gubec pojavi i seljake protiv plemstva pobuni?" Kao odgovor na te događaje Jelačić izdaje (25.IV.1848.) pismo, u kojem kaže da je proglašen Zakon, kojim "dane pravice više nitko uzeti ne smije". No, tek u lipnju 1848. hrvatski Sabor priznaje valjanost ugarskoga zakona o ukinuću kmetstva i za Hrvatsku; to nije dosta, pa već u srpnju iste godine Sabor donosi drugi hrvatski Zakon o ukinuću kmetstva. No Sabor čeka više od godinu dana da bi taj zakon poslao na potvrdu caru. Barun Franjo Kulmer tražio je tada od hrvatskih političara da se bore za ponovnu uspostavu kmetstva, na što mu Ambroz Vranjicani odgovara: "Da nas Bog oslobodi takvoga koraka. To bi bio najsigurniji put da izazovemo drugu revoluciju. A nama je dosta i prve". S velikim oklijevanjem donesen je godine 1853. treći pravni propis (o rasterećenju zemljišta), ali je tek četvrtim zakonom Hrvatskog Sabora (od 1876.) oslobođenje kmetova steklo potpunu pravnu valjanost.

¹² M. Ivšić: "Razvitak hrvatskog društva u drugoj polovici XIX. stoljeća", Obzorova Spomen knjiga, 1935., str. 200.

Zato dolazi to nekadašnje vlastelinsko gazdinstvo u najveće novčane neprilike: ono se mora da zadužuje, da propada iz dana u dan; dvorci se ruše, jer nema gotovine, ni da ih se više popravlja; ili se prodavaju ljudima, koji nemaju više nikakve tradicije s nekadašnjom "zemaljskom gospodom". A i ta nova "vlastela" možda i ne kupuju staru gospoštiju, da na njoj nastave život naprednih velikih posjednika, nego da barbarskom rukom uništavaju i prodaju šume, da obrađuju zemljište jeftinom radnom snagom, da ga parcelišu uz visoke cijene, da ruše dvorce i prodaju od njih cigle i kamenje, da otuđuju umjetničke vrednote iz tih dvorova, te time brišu najjače tragove tisućljetne kulture hrvatskog naroda." Jasno je da su takvi stavovi Kvaternika izazvali odbojnost veleposjednika: njegove gorke riječi o njima nastojali su prekriti šutnjom, zaboraviti ih što prije.

Stajući na stranu slobodnog seljaka Kvaternik nije bio slijep prema opasnosti koju donosi parcelizacija seljačkih posjeda. On piše:¹³ "mrvičanje zemljišta u pravilu smatrano jest ubitačno za narodnje blagostanje"; jednako je tako opasno i nastojanje za velikim posjedom "pod svaku cenu". Zato drži da "obstojeći veliki posjedi, uz "mala i srednja" gospodarstva" - dakle "sva tri zajednički podpomagajući se moći pokoju, ćudorednosti i bogatstvu državah snažno doprinosati".

Na kraju, tu je i treći razlog – posljednji ali ne najmanje važan (*last, but not the least*). Eugen Kvaternik bio je revolucionar koji je ustankom želio svrgnuti tuđinsku vlast. Njega, revolucionara i martira, pribijavaju se vlasti, ne želeći da se o njemu govori ili piše: stavljaju ga zato na nepisani indeks zabranjenih knjiga - u duboku pozadinu povijesnih zbivanja.¹⁴

Tu gigantsku političku ličnost hrvatske povijesti, prvu koja je ekonomiku uzela kao esencijalni dio svoga političkoga programa, majstorski je obradio profesor dr. Vladimir Veselica u eseju koji nosi naslov "*Ekonomski ogledi i pogledi Eugena Kvaternika*". Veselica s pravom naglašava da "*Hrvatski glavničar* nije samo ekonomsko djelo, budući da se u njemu nalaze snažne političke, socijalne i ine poruke" (str. II.). On tom Kvaternikovom djelu prilazi i racionalno i emotivno. Piše da istodobno osjeća "i odgovornost i pijetet prema tom hrvatskom velikanu, koji je zaslužio da mu domovina bude zahvalna kao velikom stvaraocu u različitim područjima intelektualnog stvaralaštva, a i političkog djelovanja kao mučeniku". (str. IV)

U svom sjajnom eseju Veselica ističe kako je Kvaternik prvi – i to ne samo kod nas -komparativno pristupio privrednome rastu naroda, našavši da se druge zemlje bogate, a Hrvatska nazaduje. Ističe i dalekovidnost Kvaternikove lucidne misli da je za naš narod prijeko potrebno "pratiti državno-ekonomično kretanje Europe", jer

¹³ Ibid., str. 150.

¹⁴ I nije slučajno da za njega zanimanje pokazuje August Cesarec (1939. i 1940.), da se knjige o njemu objavljuju u vrijeme hrvatskoga proljeća (1971.) i u slobodnoj Hrvatskoj nakon godine 1990.

ćemo "kao motritelji tog razvitka iz ekonomičnoga kretanja zapadnog svijeta crpiti ekonomske koristi". Tragajući za odgovorom zašto je tako i što bi valjalo učiniti da se stanje promijeni, Kvaternik već tada ukazuje na ulogu kapitala u gospodarskom razvitku, potrebu nacionalne štednje i vođenje računa o drugim relevantnim makroekonomskim veličinama, jednako kao i uvođenje gospodarstvenih načela u politiku. Minucioznom analizom Kvaternikova teksta Veselica ističe da je nesporan Kvaternikov zaključak da Hrvatska ima raspoložive resurse, koji omogućuju njezin razvitak u konkurentskim okruženjima, ali da je "odnos ekonomije i politike bio uvijek aktualan, jer i danas postoje nesporazumi oko tih relacija". (str. 19-21) Suptilnom analizom profesor Veselica ističe mnoge ekonomske pouke Kvaternikova rada, koje su validne i za suvremenu znanost. Navest ću samo nekoliko Veseličinih generalizacija, koje proističu iz Kvaternikova teksta:

- Ne mogu svi ljudi kao pojedinci biti jednako dobrostojeći, ali su ipak svi "kao državljani dužni sudjelovati u promicanju narodnoga blagostanja";

- Neophodnost *kulta rada*, budući da se "neradni narodi pretvaraju u tuđe radnike u vlastitoj kući ostaju tuđinci, ali ne kao neradni i dangubeći, već sada tuđincima služeći". Veselica naglašava Kvaternikovu misao da se Hrvatska mora spremirati na ozbiljni rad i da se mora uzdržati od ovisnosti o tuđoj pomoći.¹⁵ "*Rad je sveopći zakon čovječanstva, ishodište svega blagostanja*" – ponavlja Veselica Kvaternikov aksiom.

- Da bi Hrvatska to iskoristila prijeko je potrebno *pažljivo pratiti razvitak gospodarstvene znanosti*, to je "dužnost domoljubna", jer će nas bez toga "drugi narodi natkriliti". Taj pledoaje za stalnim proučavanjem ekonomske znanosti, za što se zalaže Kvaternik na mnogo mjesta, Veselica je znao povezati,¹⁶ sintetizirati i učiniti aktualnim, svezvremenskim.

U tom smislu Veseličin esej nije samo komentar Kvaternikovih misli, već je i sinteza pogleda na ekonomiku gospodarstava koja zaostaju zbog historijskih i drugih razloga i kojima je prijeko potreban brži gospodarski rast. To čini Veseličin studiju tekstem na visokoj razini.

Zaključio bih predstavljanje *Hrvatskog glavničara* stavom Veselice da je "tim djelom Kvaternik dao veliki obol hrvatskoj ekonomskoj misli i postao nezaobilazna ličnost u povijesti hrvatske ekonomske misli". Dodajem tome: zahvaljujući i iznimnom eseju Vladimira Veselice, koji je temeljito osvijetlio njegovo ekonomsko djelo.

Njemu i izdavačima idu sve hvale za ovaj iznimni događaj hrvatske kulture.

¹⁵ V. Veselica: Ekonomski ogledi i pogledi Eugena Kvaternika, str. 26.

¹⁶ V. Veselica, Ibid., str. 22-25.